

УДК 37.015.6

Олександр Шпак, доктор педагогічних наук, професор
Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова, м. Київ
Володимир Терес, кандидат педагогічних наук
Наталія Примаченко, кандидат педагогічних наук
Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка

ОСОБЛИВОСТІ ЕКОНОМІЧНОЇ КОМПЕТЕНЦІЇ УЧНІВ

У статті висвітлюється комплексний підхід вчителя в процесі економічного виховання: взаємозв'язок і спільність формування свідомого ставлення до праці, до результатів і природного середовища, до часу; спільність і цілість підготовки учнів до економічної діяльності в процесі виробництва, розподілу, обміну і споживання матеріальних благ.

Ключові слова: економічне знання, економічна освіта, економічна компетенція, компетентність.

Лит. 23. Рис. 1.

Александр Шпак, доктор педагогических наук, профессор
Национального педагогического университета
имени М.П. Драгоманова, г. Киев
Владимир Терес, кандидат педагогических наук
Наталья Примаченко, кандидат педагогических наук
Дрогобыцкого государственного педагогического университета
имени И.Я. Франко

ОСОБЕННОСТИ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ КОМПЕТЕНЦИИ УЧАЩИХСЯ

В статье освещается комплексный подход учителя в процессе экономического воспитания: взаимосвязь и общность формирования сознательного отношения к труду, к результатам и природной среды, ко времени; общность и целостность подготовки учащихся к экономической деятельности в процессе производства, распределения, обмена и потребления материальных благ.

Ключевые слова: экономическое знание, образование, экономическая компетенция, компетентность.

Oleksandr Shpak, Dr. Sc. (Pedagogic), Professor National Pedagogical University by M. Drahomanov
Volodymyr Teres, Ph. D (Pedagogic)

Natalia Prymachenko, Ph. D (Pedagogic) Drohobych State Pedagogical University by I. Franko

FEATURES OF STUDENTS' ECONOMIC COMPETENCE

In the article highlighted the complex approach to the teacher during economic training, interrelation, unity and wholeness of formation of aware attitude to work, to results and habitat, to time; unity and wholeness in students' training to economical activity in production, division, exchange and using of wealth.

Keywords: economic meaning, economic education, economic competence, competence.

Постановка проблеми. На сучасному етапі розвитку нашої держави й у зв'язку з імплементацією кращих зарубіжних надбань у педагогічну теорію і практику вітчизняної освітньої системи, певна увага почала приділятися компетентнісному підходу в освіті й економічному вихованні молоді. Це зумовлюється змінами в загальноекономічних, інституційних та соціально-політичних сферах.

Значна частина вчителів економіки швидко зорієнтувалися у плині часу і, використовуючи дидактичні надбання психолого-педагогічної науки, почали широко застосовувати у практичній діяльності цей новітній професійний підхід у формуванні системи економічних знань учнів.

Як зазначає Л.Л. Любимов, “в процесі розвитку відбувається зміна парадигми

економічного знання, що відображається на економічній культурі суспільства й де термінується в економічній компетентності особистості”. Аналіз психолого-педагогічної літератури вказує на певну зацікавленість педагогів до формування економічно культурної особистості.

Дещо з історії економічної думки. Уперше питанням життя людини в навколишній економічній дійсності зацікавився Адам Сміт. Цей період в економічній педагогіці й психології ще називають класичним етапом економічної моделі людини. Саме А. Сміт розробив теорію “економічної людини”, за якою:

1) економічна людина діє на конкурентному ринку, що передбачає її мінімальний взаємозв'язок з іншими економічними людьми;

2) економічна людина раціональна з поглядів механізмів прийняття рішень. Вона здатна до постановки мети, послідовного її досягнення, розрахунку витрат у виборі засобів такого досягнення;

3) економічна людина володіє повнотою інформації про ту ситуацію, в якій вона діє, задовольняючи свої потреби;

4) економічна людина егоїстична, тобто вона прагне до максимізації своєї вигоди.

Окрім цих компонентів, які виступали ключовими ознаками “людини економічної”, вчений виокремлював категорії, які мають суттєве значення для особистості, а саме: престиж у суспільстві, вірогідність успіху. Правда, загалом ідеї Адама Сміта втратили свою актуальність з моменту відкриття суб’єктивно-психологічної теорії в економіці.

Близькими до А. Сміта були й погляди відомого економіста Д. Рікардо, який визначав, що лише капіталісти поводяться відповідно до логіки свого інтересу.

Аналіз досліджень та публікацій. Цій проблемі із аналізу наукової літератури свідчить про те, що у світ випущено значну кількість навчально-методичних робіт відомих вітчизняних, зарубіжних авторів, а саме: М.В. Вачевський [1], Г. Ковальчук [6], А. Ласкавий [8], С.В. Мочерний [11], І.Р. Михасюк, М.З. Мальський [12], М. Новик [13], Л. Овсянкіна [14], І. Сасова [16], Л.В. Северин [17], С.В. Степанов [18], С.В. Федін [20], О.Т. Шпак, М.М. Баб’як, В.І. Терес, В.І. Приступа, В.В. Костецька [23].

Значний внесок у розвиток концепції та філософського освідомлення економічної освіти зробив відомий економіст І. Бентам. За його думкою, модель людини універсальна і підходить не лише для економіки, але й для усіх сфер життєдіяльності.

Важливий внесок у формування економічної освіти та психології зробив Г. Госен, який розробляв теорію професійної зрілості. На думку вченого, особистість є раціональним суб’єктом, поведінка якого, в тому числі й на роботі, характеризується законом убиваючої корисності.

Необхідно також назвати Г. Мінза, Д. Гелбрейта, В. Ойкена та Г. Саймона, які стояли біля витоків економічної психології. Вони були переконані, що основний мотив економічної поведінки – прагнення до підвищення соціального статусу, отримання престижної роботи, соціальної захищеності. Людина прагне не лише до отримання матеріальних благ, але й до збільшення вільного часу. Економічна модель поведінки доповнюється такими психологічними чинниками, як милосердя

й альтруїзм, служіння колективу і суспільству. Людина економічна доповнюється рисами людини соціальної. Водночас людям властива недостатня поінформованість, а тому обмежена раціональність, причини чого криються в економічній поведінці звичаїв, традицій, культурних цінностей, релігійних вірувань [9, 46].

Особливої уваги заслуговують погляди А. Сена, який пропонував впроваджувати до економічної теорії стичне начало. На думку вченого, етичні мотиви в прийнятті економічних рішень достатньо дефіцитні, оскільки альтруїзм у протиставленні до особистого інтересу завжди виглядає слабкішим чинником.

Виклад основного матеріалу. На сучасному етапі розвитку економічної психології актуальне твердження, що економічна людина, навіть як найманий робітник, має бути вкрай зацікавленою у тому, щоб отримувати задоволення від своєї роботи, адже інтерес до праці сприймається з позицій управління, розвитку людського капіталу та економічної психології як рушійна сила розвитку людини в економічному середовищі, а, отже, й розвитку підприємств, що закладає основу стабільності будь-якої держави та мінімізує економічні загрози.

Усе це вимагає від суб’єкта розуміння інтелектуальних основ економіки, її законів і закономірностей, вміння глибинно розбиратися в категоріях “економічне знання”, “економічна культура”, “економічне виховання”, “економічна освіта” тощо.

Під економічним вихованням ми розуміємо сформовані знання, вміння, навички та відношення до економічної діяльності, водночас економічну освіту розглядаємо як сформовану систему знань про закони функціонування економіки як науки, що не передбачає наявності сформованості значущих якостей особистості, зокрема працелюбності, відповідальності, бережливості, самостійності, які можуть слугувати критеріями оцінювання економічно вихованої особистості. Своєю чергою, треба розглядати економічну освіту як основу економічного виховання, вони можуть розглядатися у вигляді континууму “економічні знання – економічна освіта – економічне виховання”. Нам близький погляд О. Аменда, який трактує економічну освіту як процес і результат засвоєння учнівською молоддю систематизованих економічних знань, вмінь і навичок, формування принципів їхнього практичного використання.

Отже, визначення категорії “економічна освіта” дає підставу зробити такий висновок, що вона є основою не лише економічного виховання,

ОСОБЛИВОСТІ ЕКОНОМІЧНОЇ КОМПЕТЕНЦІЇ УЧНІВ

але формування економічної компетентності, оскільки сприяє розвитку економічного мислення і є обов'язковою передумовою ефективної економічної діяльності. Умовно співвідношення понять “економічна освіта”, “економічне виховання”, “економічна компетентність” можна зобразити у вигляді рисунку 1.

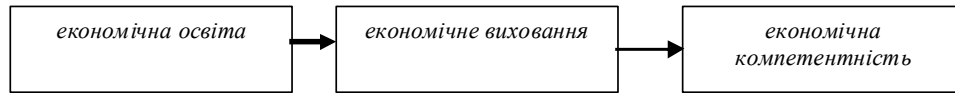

Рис. 1

Як видно, формування кожного наступного компонента можливе лише за умови сформованості попереднього.

Для подальшого усвідомлення поняття “економічна компетентність” нам необхідно визначити поняття “економічне мислення” та “економічна свідомість”.

У проаналізованій літературі, економічне мислення розуміється як інтелектуальна якість особистості, за допомогою якої усвідомлюється та засвоюються економічна наука, економічні знання (О. Лменд, Л. Нісімчук, В. Розов).

Об'єктом економічного мислення може бути система виробничих відносин з економічними законами, які їх створюють. Поза сумнівом, суб'єктом економічного мислення є людина, яка змінює виробництво.

Про рівень розвиненості економічного мислення дає змогу судити економічна поведінка людини, про що буде детально йтися в наступних параграфах. Економічною поведінкою зазвичай називають поведінку, викликану економічними стимулами, і діяльність господарюючого суб'єкта [9, 83].

Економічна поведінка складається з трьох взаємопов'язаних складових:

1) когнітивних чинників, що впливають на прийняття рішень (ефект репрезентативності, ефект егоцентризму, ефект консерватизму, ефект Ірвіна, ефект якоря);

2) мотиваційно-вольових компонентів (мотив безпеки, мотив досягнення контролю над ситуацією, мотив отримання доходів, мотив престижу);

3) афективні чинники економічної поведінки (акизитивні емоції, праксичні емоції і відчуття, гностичні емоції, пугнічні емоції, альтруїстичні емоції, естетичні емоції, гедоністичні емоції, комунікативні емоції і відчуття, романтичні емоції).

Ми розглядаємо економічну поведінку як сукупність дій людини, які вона виконує у процесі

економічної діяльності в усіх галузях економічного життя суспільства.

Економічну діяльність ми визначаємо як систему дій з метою раціональної зміни духовного та матеріального виробництва, розподілу, обміну і споживання цінностей відповідно до суспільних і індивідуальних потреб та інтересів. Саме в

економічній діяльності можна прослідкувати єдність економічної освіти і виховання. Успіх економічної діяльності суб'єкта залежить від отриманих економічних знань, вмінь і навичок (економічна освіта), але при цьому сама економічна діяльність є умовою формування економічної вихованості, виступаючи таким чином фактором визначення рівня економічної вихованості. На жаль, як переконають наші дослідження, не завжди економічна діяльність стає надійним фактором економічної вихованості, а це, своєю чергою, негативно проектується на формуванні економічної компетентності майбутнього фахівця.

А тому сьогодні гостро постає проблема економічного виховання та формування економічної компетентності. Економічна криза і проблеми реального сектора економіки нашої держави формують новий зміст економічної компетентності фахівців. Орієнтири економічної освіти, які були актуальними ще декілька років тому, – застаріли. Як зазначає відомий український економіст С.В. Мочерний: “Економікс П. Самуельсона приблизно на 90% пов'язаний з американською дійсністю, тому ті вищі навчальні заклади, в яких в основу вивчення економічної теорії покладено економікс, викладають відірвану від реальності України теорію американської дійсності” [5, 24]. На думку Е.М. Герасимової, українські науковці ігнорують специфіку української культури під час створення програм з економічної освіти [2, 72]. Молодь не в змозі знайти відповіді на складні питання економічної сучасності, а, тому не може визначити потенційні можливості своєї участі у соціально-економічних змінах нашої держави. Причина криється у недостатній сформованості економічної компетентності, яка простежується серед усього населення України, зокрема учнівської молоді. За даними Інституту соціології НАН України, лише 1,3% працездатного населення оцінили рівень заможності своєї родини як високий, 60,3% – як середній, та 38,4% – як

жебрацький [15, 432]. Необхідно зазначити, що більшість людей вбачають своє матеріальне становище пропорційним рівню отриманої освіти. Як відомо, освіта населення – одна із найсуттєвіших характеристик розвиненості суспільства. Вона акумулює не лише можливості сьогодення, але й зумовлює перспективи подальшого розвитку. Тільки 21,9% населення отримали бажану ними освіту, більше половини – 56,6% такої можливості не мали. Рівнем своєї освіти загалом задоволені менше третини опитаних – 31,7%, та 42,4% – не задоволені. Превалювання незадоволеності рівнем отриманої освіти впливає як на загальне самопочуття населення, так і на можливості його адаптації до тих значних змін, які відбулися у нашому суспільстві. За даними Інституту соціології НАН України, 51,3% населенню не вистачає сучасних економічних знань. Це відіграє вирішальну роль у формуванні ментальності та свідомості молоді людини. Небезпечні тенденції можна спостерігати в мотивації трудового вибору молоді, яка все частіше віддає перевагу видам праці, які не вимагають високого рівня кваліфікації та освіти, але швидко приносять суттєвий прибуток. Не випадково, під час дослідження працевлаштування столичної молоді було виявлено, що лише четверта частина випускників ВНЗ працюють за отриманою спеціальністю [7, 112].

Наведені дані говорять про кризу змісту професійної освіти. Якщо людина після отримання вищої освіти змушена працювати не за фахом, це ставить під сумнів не лише правильність змісту навчальних програм з огляду вимог ринку праці, але й доцільність отримання вищої освіти.

Саме тому увага вчених-педагогів, психологів, соціологів, економістів спрямована на пошук оптимальних шляхів розвитку освіти молоді. Адже необхідні нові підходи, які б забезпечили відповідну зміну системи як вищої, так і середньої освіти з урахуванням вимог суспільства.

Новий зміст освіти переосмислюється компетентнісним підходом, який набуває все більшої популярності в освітянських колах, адже за його допомогою легше підготувати конкурентоспроможного фахівця. На цьому етапі розвитку педагогічної науки компетентнісний підхід сприймається як прогностична мета освіти. Л.С. Виготський підкреслював, що всесторонньо розвинута особистість – це такий рівень розвитку індивіда, коли він постійно та плідно виступає працівником, суспільним діячем, носієм і творцем культурних цінностей. Усі наведені характеристики можна віднести до категорії “компетентна особистість”. Будемо сприймати розвиток особистості як основу змісту компетентнісного підходу.

Розвиток особистості як мети освітнього процесу узгоджується з культурно-історичною концепцією психічного розвитку людини та може слугувати методологічною основою дослідження формування особистості як педагогічного процесу.

Отже, формування компетентності є процесом накопичення знань, вмінь, навичок та їхньої якісної реалізації у діяльності.

Зупинимось детальніше на тлумаченні категорії “компетентність”.

Термін “компетентність” має складну ієрархію, адже є полісемантичним та використовується в різновидах конотацій у різних науках.

Зокрема, в теорії управління категорія “компетентність працівника” – сукупність стабільних якостей особистості, що утворюють причинно-наслідковий зв’язок з отримуваними нею високими і вищими від середніх ефектами праці, які можна кількісно виміряти [21, 477]. З наведеного тлумачення, “компетентності” – це інтегральна економіко-психологічна категорія, яка поєднує якості особистості (психологічна складова) та ефект або результат праці (економічна складова).

В етнометодології “компетентність” розуміється як здатність соціальних акторів засвоїти знання, стати повноцінними та кваліфікованими учасниками соціальної та взаємодії. У цьому випадку ми знову бачимо інтегративне розуміння поняття компетентності, аналіз тлумачення дає нам підставу виокремити такі інтегральні компоненти соціологічного визначення “компетентності”: 1) педагогічна складова (засвоєння знань); 2) соціальна складова (взаємодія); 3) соціально-економічна складова (соціальна взаємодія, яка спирається на соціально-економічні засади розвитку суспільства).

У педагогічній літературі поняття “компетентність” відносно нове, але коріння цієї категорії сягають середини ХХ ст. Компетентнісний підхід апелює до сучасної парадигми міждисциплінарних (пост дисциплінарних) науки й освіти. Саме тому принцип компетенції зародився у межах однієї з конкретних наук і був потім екстрапольований як науковий метод, який використовували до різноманітних наук, включно з педагогікою. Його виникнення прийнято пов’язувати з дослідженнями відомого американського лінгвіста Н. Хомського. Саме йому належить формулювання поняття компетенції стосовно теорії мови, трансформаційної (генеративної) граматики. Учений розглядав компетенцію як використання потенційних можливостей, а тому стверджував, що використання пов’язане з розумінням, реакцією, навичками та досвідом.

Водночас (1959) у праці Р. Уайта “Motivation reconsidered: the concept of competence”, категорія компетентності змістовно наповнюється особистісними складовими, включно з мотивацією.

На сучасному етапі під компетентністю розуміють компонент якості людини, групу властивостей, які зумовлюють його здатність виконувати певну групу дій або певний комплекс завдань того чи іншого виду діяльності.

Компетенція розглядається як: 1) коло питань, у яких особистість обізнана та 2) коло чийось повноважень. Компетенції належать до діяльності, компетентність характеризує суб'єкта діяльності. У зарубіжних джерелах компетентність у навчанні часто передають через усталені поняття: “здатність до...”, “комплекс умінь”, “умілість”, “готовність до...”, “знання в дії”, “спроможність” [5, 408].

Спільним для всіх є розуміння компетентності у навчанні як набутої характеристики особистості, що сприяє успішному входженню молоді людини в життя сучасного суспільства. Крім того, компетентність у навчанні розглядається ними як інтегрований результат, що передбачає зміщення акцентів з накопичення нормативно визначених знань, умінь і навичок до формування і розвитку в учнів здатності практично діяти, застосовувати досвід успішної діяльності в певній сфері. Міжнародні організації, зокрема організація економічного співробітництва і розвитку, зосереджують зусилля спеціалістів на розробленні технології оцінювання компетентностей. Одержані результати мають слугувати передусім для моніторингу якості освітніх послуг і рівня навчальних досягнень учнів, їхньої відповідності до державних стандартів. Потенційні роботодавці, своєю чергою, використовують результати оцінювання для відбору кваліфікованої робочої сили.

Українська педагогічна наука розглядає компетентність у навчанні як знання, які набуває молода людина не лише під час вивчення предмету, групи предметів, а за допомогою засобів неформальної освіти, внаслідок впливу середовища тощо.

Отже, компетентність – це складна інтегрована система, яка не лише надає можливість мати знання, вміння та навички (знаннєвий підхід), але й потенційна готовність розв'язувати справи.

Дослідження виявило, що компетентність – складне міждисциплінарне, загально методологічне поняття, характеристика якого яка б задовольняла фахівців різних галузей, – проблематична. Виявленні нами тлумачення категорії “компетентності” в різних науках – психології,

педагогії, теорії управління, соціології та філософії – відображають поліаспектність феномену компетентності, а тому й різних підходів та можливостей до її трактування.

Як зазначає О. Пометун, компетентність – це спеціально структуровані набори знань, умінь, навичок і ставлень, що їх набувають у процесі навчання [7, 18].

На думку О.М. Новікова, категорія “компетентність” є синонімічною до поняття “професіоналізм”. Компетентність диференціюється за характером людської діяльності особистості, головне, для її розуміння необхідно проаналізувати розвиток особистості як суб'єкта професійної діяльності.

Аналіз наукової літератури дає підставу виокремити положення, які є загальними для всіх дослідників компетентнісного підходу: 1) компетентність – це результат дієвої актуалізації знань, вмінь та навичок; 2) компетентність – це першооснова професійного зростання особистості; 3) компетентність завжди вказує на процеси зміни, розвитку та удосконалення предметно-матеріальної та духовно-творчої діяльності.

Висновок. Отже компетентність має проявляється лише у творчій діяльності.

Оскільки компетентність розглядається у декількох галузях знань, то й економічна компетентність, яка є двокомпонентним синтезом категорій “економіка” та “компетентність”, розглядається представниками декількох наукових напрямів дослідження. Економічна компетентність досліджується у філософії, педагогії, соціології, окремій галузі економіки – “Розвиток людського потенціалу”.

Проведений аналіз наукових робіт уможливив виокремити деякі тлумачення категорії “економічна компетентність”. Необхідно зазначити, що більшість дослідників розглядають формування економічної компетентності як обов'язкове включення певного рівня економічної освіти, тобто традиційної дидактичної тріади “знання – вміння – навички”.

Рівень економічної освіти та виховання проявляється в економічній поведінці особистості, яка зумовлюється сприйняттям, усвідомленням та розумінням ситуації. Економічну поведінку як показник рівня економічної освіти можна проаналізувати за допомогою трьох компонентів:

1) когнітивний – зумовлює, які теоретичні знання людина має з певного питання, її сприйняття та уявлення про економічні параметри;

2) афективний – зумовлює суб'єктне ставлення людини до ситуації, почуття, які виникають у людини;

3) конативний – зумовлює конкретні дії, вчинки людини [3].

У науково-педагогічній літературі економічна компетентність розкривається через засвоєний обсяг знань, вмінь та навичок в економічній сфері. Л.Н. Фалевич визначає економічну компетентність як ступінь оволодіння економічними знаннями, вміннями та навичками, а також можливостями свідомого пошуку удосконалення.

Отже, на наше переконання, економічна компетентність найбільш активно формується у професійній діяльності, де закладається основа економічної поведінки, яка коригується відповідно до конкретних ситуацій, та змінюється відповідно до переходу на іншу діяльність або припинення праці. На нашу думку, економічна компетентність є інтегральною складовою інших компетентностей та виконує функцію невід'ємної компоненти, водночас, вона включає у себе елементи інших компетентностей, оскільки, як засвідчує аналіз науково-педагогічних джерел, економічна, трудова, екологічна, правова, моральна та інші види компетентностей є частиною єдиної свідомості особистості, а тому вони завжди перетинаються між собою [22].

1. М.В. Вачевський, В.М. Мадзігон, О.М. Вачевський, Н.М. Примаченко. *Основи економічних знань. 10 – 11 клас. Підручник*. – К.: Центр навчальної літератури, 2004. – 536 с.

2. Герасимова Е.М. *Ментальність у структурі цінностей і цілей економічного знання. Мультиверсум. Філософський альманах: зб. наук. праць / гол. ред. В.В. Лях. – Вип. 62. – К.: Український центр духовної культури, 2007. – 252 с.*

3. Дейнека О.С. *Экономическая психология: социально-политические проблемы*. – СПб.: Изд-во С.-Петербур. ун-та, 1999. – 240 с.

4. *Экономическая культура населения Украины / под ред. академика НАН Украины В.М. Вороны*. – К.: Институт социологии НАН Украины, 2008. – 316 с.

5. *Енциклопедія освіти / Акад. пед. наук України; головний ред. В.Г. Кремінь*. – К.: Юрінком Інтер, 2008. – 1040 с.

6. Ковальчук Г. *Активізація навчання в економічній освіті*. – К.: КНЕУ, 1999. – С. 60 – 65.

7. *Компетентнісний підхід у сучасній освіті: світовий досвід та українські перспективи: бібліотека з освітньої політики / під заг. ред. О.В. Овчарук*. – К.: К.І.С., 2004. – 112 с.

8. Ласкавий А. *Теорія і практика формування основ ринкової економіки*. – К., 1994. – 116 с.

9. Ложкін Г.В., Спасеніков В.В., Домаровська

В.Л. *Економічна психологія: навчальний посібник*. – К.: ВД “Професіонал”, 2004. – 304 с.

10. Мочерний С.В. *Методологія економічного дослідження*. – Львів: Світ, 2001. – С. 334.

11. Мочерний С.В., Синишин І.М. *Основи економічних знань* – К.: Тернопіль, – 1997. – 137 с.

12. Михасюк І.Р., Мальський М.З. *Регіональна економічна політика: Навчальний посібник*. – Львів: Українські технології, 2001. – 208 с.

13. Новик М. *Освітні інновації при вивченні основ економіки в школі // Економіка в школах України*. – 2005. – №9. – С. 26 – 28.

14. Овсянкіна Л. *Проблема моральності в умовах становлення ринкової економіки*. – Нова політика. – 1999. – № 3. – С. 3.

15. Петрушина Т.О. *Соціально-економічне поведіння населення України в умовах інституціональних перемін*. – К.: Інститут соціологій НАН України, 2008. – 544 с.

16. Сасова І. *Педагогічні технології соціально-економічної підготовки школярів // Освіта і ринок*. – 1998. – №1. – С. 23 – 26.

17. Северин Л.В. *Взаємозв'язок моральності та економіки: історична ретроспектива // Філософські проблеми гуманітарних наук* – 2005. – № 7. – С. 173.

18. Степанов С.В. *Методическая работа в условиях реализации компетентного подхода в образовании: Монография*. – Ставрополь Изд-во СКИПКРО. 2005. – С. 23.

19. Суименко Е., Семашко А., Сакада Н. *Особенности трудоустройства столичной молодежи Украины // Социология: теория, методы, маркетинг*. – 2003. – №2. – С. 160 – 183.

20. Федин С.В. *О преемственности экономического образования и воспитания учащихся средних школ и студентов вузов*. – Владимир, 1988.

21. Хміль Ф.І. *Управління персоналом*. – К.: Академвидав, 2006. – 488 с.

22. Шпак О.Т., Баб'як М.М., Терес В.І., Приступа В.В., Костецька М.В. *Вчитель в системі економічного виховання: навчально-методичний посібник*. – Дрогобич: Редакційно-видавничий відділ Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка, 2012. – 396 с.

23. Шпак О.Т., Терес В.І., Цибін С.Г. *Економічне виховання учнівської молоді: теорія управління і практика інформаційного забезпечення: Науково-методичний посібник*. – Дрогобич: Коло, – 2002. – 172 с.

Стаття надійшла до редакції 12.12.2012